

bile başkanı veya rahibin yakarışlarına cemaatin katılması (âmin demesi) şeklinde olmaktadır. Kötülüklerden korunma ve dünya nimetlerinden faydalanma isteği duanın iptidai halinin tesbitinde en belirleyici özelliktir. Hint mistisizminde Upanişadlar'dan kaynaklanan ve yoganın psikotekniğine dayanan ibadetsiz bir dua türü vardır. Hinduizm'de dua inandırıcı sözlerle yapılır; ortak dua sembolü bir çeşit besmele olan "om"dur. Budizm'de yüce varlığa karşı belirli bir dua söz konusu olmamakla beraber Buda'ya dua etmek ve ondan istekte bulunmak geleneği hâkimdir. Şintoizm'de dua, mâbed veya evde tanrılara pirinç ve pirinç şarabı sunmakla yerine getirilir.

Eski Meksika, Sumer, Bâbil, Mısır ve Yunan dinlerinde birbirine benzeyen ve dua yerine kullanılan kolektif şiirler vardır. Maniheizm'deki duada ruhu etkileyen düalist bir görüş hâkimdir. Romalılar dualarını genellikle Jüpiter mâbedinde yaparlardı. Cermen dininde büyüün dua üzerinde üstün bir gücü vardır. Ancak ilkel toplumlarda büyü ile dua arasındaki sınırı belirlemek oldukça güçtür. Yunan dininde dua geleneksel temizlikle başlar ve klasik yalvarma ile sona ererdi. Sumerler dua esnasında ellerini başlarının üzerine koyarlar, sevinçlerini göstermek ve duanın inandırıcı olmasını sağlamak için ellerini alınlarına çarparlar, böylece ölümlerine de saygı göstermiş olurlardı. Bu durum Doğu Asya'da özellikle Hint yogasında da görülmektedir.

Dua esnasında kutsal eşyanın öpülmesi, okşanması, çıplak ayakla etrafında dönülmesi vb. hususlar ilkel kabile dinlerinin bâriz özelliklerindedir. Hemen bütün ilkel kabile dinlerinde güneş doğarken ve batarken, ekim ve hasat zamanlarında kurallara bağlı olarak dua etme geleneği mevcuttur.

Yahudilik'te dua Allah'a yaklaşma vesilesi kabul edilir. İbrânice **tephillah** dua anlamına gelir. Tevatrat'ta dua için genel bir kavram ve belli bir sıra mevcut olmamakla beraber altmış altı cümle doğrudan veya dolaylı olarak dua ile ilgilidir. Yahudiler ayakları bitişirmek, diz çökmek, baş eğmek, elleri göğe açmak ve Kudüs'e yönelmek suretiyle dua ederler. Bilhassa II. Tapınak'ın yıkılışından sonra (m.s. 70) yahudilerde toplu dua daha da yaygınlaşmıştır. Günümüzde yahudiler günde üç defa (sabah, öğle, akşam) dua ederler. Ayrıca sinagogda cumartesi (sabbat) ve bayram günlerinde bunla-

ra ek dualar ilâve edilir. Sabah duasında dua atkısı talet (tallit) kullanılır, dua kayışı da sol pazıya ve alna takılır. Dua dili İbrânice olmakla birlikte bazı eski Ârâmice dualar da okunur. Dua öncesinde temizlik yapmak ve özel âyin elbisesi giymek gerekir. Duaların büyük bir kısmını ihtiva eden Mezmûrlar hem yahudi hem de hıristiyanlarca dua sırasında okunmaktadır.

Hıristiyanlık'ta da dua dinî hayat açısından büyük bir önem taşır. Dua Tanrı'ya ulaşma, O'nu tanıma ve vicdanın sesi olarak nitelendirilir. Duanın temelinde Allah'a güven ve yüce bir inanış vardır. Luther'e göre dua inancın eseri, Calvin'e göre Allah'ı kavrayabilme inancının her gün tekrarlanışıdır. İnciller'de Hz. İsa'nın tavsiye ettiği belli bir dua şekli yoktur; sadece putperestler gibi dua edilmesi yasaklanmıştır (Matta, VI, 7). İnciller'in tamamında duayı ilgilendiren yetmiş beş kadar cümle tesbit edilebilmektedir. Hıristiyanlık'ta duanın belli esaslar çerçevesinde yapılması ilk defa İznik Konsili'nde (milâdî 325) kararlaştırılmış, daha sonra Vatikan bu esaslar üzerinde bazı değişiklikler yapmıştır. Duada Hz. İsa temel unsuru teşkil etmekle beraber Allah ve Rûhulkudüs de duanın önemli rûkûnlerindedir. Günümüzde hıristiyanların günlük (sabah, öğle, akşam), haftalık (pazar) ve yıllık (paskalya) olarak keşifler ve rahipler gözetiminde manastırlarda yaptıkları dua geleneği oldukça uzun bir geçmişe sahiptir (m.s. 150). "Rabbin duası" Hıristiyanlık için toplu ibadetin doruk noktasını teşkil eder. Katolik kilisesinde günde yedi ayrı dua saati bulunmaktadır. Ortodoks kilisesinin geleneğinde gün batarken okunan "vesperum" günün ilk duasını teşkil eder. Genel olarak kiliselerdeki dua şekilleri pek fazla değişiklik göstermez.

Duanın mâbedlerdeki cemaatin düzenlenmesinde önemli rol oynadığı büyük dinlerin ortaklaşa kabul ettikleri bir husustur. Dua anında mutlak sessizliğin önemi üzerinde duran mistikler, "Dua on bölümdür, dokuzu sessizliktir" demişlerdir. Dinlerin mânevî ve ahlâkî mahiyetlerinin o dinlere ait dualara büyük ölçüde yansımış olduğunu söylemek mümkündür.

BİBLİYOGRAFYA :

Lisânü'l-'Arab, "d'av" md.; *Firûzâbâdî*, *el-Kâmûsü'l-muhtâ*, "d'av" md.; *Tâcü'l-'arûs*, "d'av" md.; F. Heiler, *Das Gebet*, Munich 1918-23; F. Heiler — C. Westermann v.dğr., "Gebet", *Die Religion in Geschichte und Gegenwart*,

Tübingen 1952, II, 1210-1234; A. Bertholet, *Wörterbuch der Religionen*, Stuttgart 1962; Osman Cilacı, *Psiko-Sosyal Açıdan İlahî Dinlerde Dualar*, Konya 1982; A. Schimmel, "Some Aspects of Mystical Prayer in Islam", *WI*, II (1914), s. 112-125; Kasım Kufuralı, "Du'a", *IA*, III, 652; A. Gonzalez, "Prière", *DBS*, VIII, 555-606.



OSMAN CİLACI

İslâm'da Dua. Kur'an-ı Kerim'de yirmi yerde geçen dua kelimesiyle birlikte bazı âyetlerde **da'vâ** ve **da'vet** kelimeleri de aynı anlamda kullanılmıştır; ayrıca pek çok âyette dua kökünden fiiller yer almıştır. Bu âyetlerde dua ve türevleri Allah'a yakarma, istek ve ihtiyaçlarını arz ederek O'nun lutfunu dileme, çağırma, seslenme, davet etme, ibadet etme, yarıma çağırma, bir durumu arz etme, Allah'ın birliğini tanıma, isnat ve iddia etme anlamlarında kullanılmıştır (bk. M. F. Abûlbâkî, *Mu'cem*, "d'av" md.). Dua ve türevleri bu anlamlarıyla hadislerde de sık sık tekrar edilmiştir (bk. Wensinck, *Mu'cem*, "d'av" md.). İbn Manzûr, dua etmenin başlıca üç şeklinin bulunduğunu belirterek bunları şöyle sıralamıştır: 1. Allah'ın birliğini dile getirme ve O'nu övgüyle anma. 2. Allah'tan af, merhamet gibi mânevî isteklerde bulunma. 3. Allah'tan dünyevî nimetler isteme (*Lisânü'l-'Arab*, "d'av" md.). Aynı müellif, genellikle "Yâ Rabbi, Allahım" gibi hitap ve çağrı ifadeleriyle başlayan veya Allah'ı övgüyle anan her sözün -içinde bir dilek ve istek bulunmasa da- dua olduğuna işaret ederek buna Hz. Peygamber'in arefe günüyle ilgili bir hadisinde geçen, "Arefede benim duam ve benden öncekilerin duası 'Lâ ilâhe illallahü vahdehü lâ şerîke leh lehü'l-mülkü ve lehü'l-hamdü ve hüve alâ küllü şey'in kadîr' sözüdür" şeklindeki açıklamasını delil gösterir; bundan dolayı tehîl (lâ ilâhe illallah), tahmîd (elhamdü lillâhi) gibi dinî ifadelerle İslâmî gelenekte dua denildiğini hatırlatır. Nitekim Kur'an-ı Kerim'de de (Yûnus 10/10) müminlerin cennetteki dualarının Allah'ı tâzim ve tenzih sözleriyle (sübhânekellâhümme) başlayacağı, yine onların dualarının övgü sözleriyle (el-hamdü lillâhi rabbi'l-âlemîn) biteceği bildirilmiştir.

Râgıb el-İsfahânî, sözlük anlamıyla dua kelimesinin **nidâ** ile anlam yakınlığı olmakla birlikte ıstılâhî mânadaki duada daima tâzim ve tâzimle birlikte istekte bulunma anlamının mevcut olduğuna dikkat çeker ve buna müslümanların Hz. Peygamber'i çağırırken (dua) saygılı bir ifade kullanmalarını emreden

âyeti (en-Nûr 24/63) delil gösterir (*el-Müfredât*, "d⁵av" md.). Esasen duanın aynı zamanda zikir sayılması, hatta İslâm literatüründe çoğunlukla "ezkâr ve ed'îye" gibi ifadelerle bu iki kavramın birlikte kullanılması duanın içerdiği bu saygı unsurunun bir sonucudur. Bu şekilde dua ifadelerinin biri zikir ve saygı, diğeri herhangi bir dilek olmak üzere iki unsuru bulunduğu görülmektedir. İbn Manzûr, "sübhanallah, elhamdülillâh, lâ ilâhe illallah" gibi Allah'a saygı ve övgü ifade eden sözlerde açıkça olmasa bile zımnen bir mükâfat ve sevap temennisi bulunması dolayısıyla bunların da dua sayıldığını belirtir. Ancak İslâm âlimleri, genellikle duadaki dilek ve istek unsurunu ikinci derecede önemli görerek diğer dinî faaliyetler gibi duada da Allah'a saygıyı, Allah'ın üstün gücü, sonsuz zenginliği karşısında kulun kendi hiçliğini, yoksulluğunu ve Allah'ın inâyetine ihtiyaç hissetmesini ön plana çıkarmışlardır. Duanın bu muhtevasından dolayı Hz. Peygamber'in, "Dua ibadetin özüdür" (Tirmizî, "Da⁵avât", 1) meâlindeki hadisi bütün ilgili kaynaklarda önemle zikredilir. Yine aynı sebeple bütün müfessirlerin yorumuna göre iki âyette (*el-En'âm* 6/52; *el-Kehf* 18/28) İslâm'ın en önemli ibadeti olan namaz dua kavramıyla ifade edilmiştir. Esasen İslâmî literatürde "namaz" anlamında kullanılan *salât* kelimesinin asıl mânası duadır; ayrıca birçok âyette genel olarak Allah'a ibadet için dua kökünden türemiş fiillerin kullanıldığı görülür.

Dua insanın Allah'a kulluk faaliyetlerinin esas unsurudur ve İslâm literatüründe genel anlamda dua terimi, bu unsurun değişik kavramlarla anlatılan çeşitli görünüşlerini de ifade eden geniş bir muhteva kazanmıştır. Dua fiiline beraber kullanıldığı mef'ullerle bakıldığında bu kavramın dinî muhtevası açıkça görülür. Buna göre dua kulun Allah'tan bir şey dilemesi, Allah'ı istemesi, Allah'ı yardıma çağırması, anması demek olur. Başka bir ifadeyle kul, içinde bulunduğu şartların tesiriyle bir şey için veya Allah için Allah'a yönelmektedir. Bu durumda dua kavramı, İslâmî dönemde yeniden teşkil edilen semantik alan içinde dinî duygu ve yönelişin birbirine komşu olan zikir, tesbih, hamd, senâ, şükür, tövbe, istiğfar, istiâze vb. görünüşlerinin genel çerçevesini oluşturmaktadır. İnsan içinde bulunduğu zor ve sıkıntılı durumlardan kurtulmak, kötü durumlara mâruz kalmamak için Allah'ı hatırlar,

aczini, güçsüzlüğünü ve kusurlarını samimiyetle itiraf ederek O'ndan yardım ister (zikir, istiâze, istiâne). Kötü durumdan kurtulma isteği, onu işlediği günah ve kusurlar sebebiyle pişmanlık duymaya ve kalbini temizlemeye, Allah'ı övüp yüceltmeye, af dilemeye sevkeder (zikir, tesbih, hamd, senâ, tövbe, istiğfar). Bazan sıkıntıdan kurtulduğu, nimet ve rahata kavuştuğu için memnuniyetini dile getirir (şükür, hamd, senâ). Dua bazan tabiattaki nizam ve estetiği derinden müşahede eden, mutlak kemal, güzellik ve gerçekliği sezen kişinin içinde meydana gelen hayranlık duygularının ifadesi olur (zikir, tesbih, tekbir, tehlîl). Dar anlamıyla dua, niyaz, tövbe, istiğfar ve istiâze "istek"; tesbih, tehlîl, tenzih, hamd, senâ, şükür gibi kavramlar da "zikir" başlığı altına konabilir.

Psikolojik açıdan yapılan tahlillerde duanın, ilâhî yardımın celbi için başvuru olan genel bir ruhî mekanizma olduğuna işaret edilmekle birlikte daha çok insanın yaratıcısına doğru fitrî çekilişini, yakınlaşma isteğini ifade ettiği üzerinde durulmuştur. Bu yönüyle dua zihnin maddî olmayan âleme doğru çekilmesi, bazan her şeyin değişmez ve üstün prensibinin huşu içinde bir teması, ruhun Allah'a doğru yükselişi, hayat denilen mücizeyi yaratan varlığa karşı aşk ve tapınma ifadesi; her şeyi yaratan, en üstün kemal, kudret, kuvvet ve güzellik kaynağı, herkesin kurtarıcısı ve hâmisi olan görülmez bir varlıkla ilişkiye geçmek için yapılan bir gayret (Carrel, s. 6); Allah'ın durmadan taşan sevgi ve alâkasına kulun verdiği bir cevaptır (Douglas, s. 12).

Duanın tarifi yapılmaya çalışılırken dua ile düşüncenin birbirinden farklı oluşu üzerinde durulmaktadır. Muhammed İkbâl'e göre dua ve ibadet, kâinatın deşet verici sessizliği içinde insanoğlunun kendisine bir cevap bulmak için hissettiği derin hasret ve iştîyakın ifadesidir. Tabiatı ilmî olarak araştırmak bizi "mutlak hakikat"le temas haline getirir. Bu da bir bakıma dua ve ibadettir; ancak dua ve ibadet bu zihnî faaliyet için zorunlu bir tamamlayıcı olarak kabul edilmelidir (*İslâm'da Dinî Tefekkürün Yeni-den Teşekkülü*, s. 105-109). Tabiatın, üzerinde araştırma yapanlarda dinî şuurun uyanmasına yol açacak ve araştırmacıyı sonunda yüce bir kudreti kabule, ona dua etmeye ve sığınmaya sevkedecek uyarıcılarla (âyât) dolu olduğu hususu Kur'an'da üzerinde durulan bir konudur.

Bir âyette, Allah'ın varlığını en iyi sezip O'nun kudretini en etkili şekilde hissedenden ve dile getirenlerin âlimler olduğu şöyle ifade edilir: "Göklerin ve yerin yaratılışında, gece ile gündüzün birbiri ardınca gelip gidişinde akılselîm sahipleri için âyetler vardır. Onlar Allah'ı ayakta, otururken ve yatarken zikreder, göklerin ve yerin yaratılışı üzerinde derin derin düşünürler ve şöyle derler: Rabbimiz! Sen bunları boşuna yaratmadın; sen münezzehsin. Bizi cehennem azabından koru!" (Âl-i İmrân 3/190-191; ayrıca bk. Fâtır 35/28).

Duanın Önemi. İnsanda dinî temayülün fitrî olduğu inancı bazı nasrlara dayandırılmaktadır. Temelinde Allah inancının bulunduğu dinî hayat görüşünde bütün yaratıkların tabiatında Allah'a doğru bir yöneliş vardır. Birçok âyette canlı ve cansız bütün varlıkların Allah'ı tesbih ettiği belirtilmiştir. Bu âyetlerin birinde şöyle denilir: "Yedi gök, yer ve bunlarda bulunanlar O'nu tesbih eder. O'nu överek yüceltmeyen hiçbir şey yoktur; fakat siz onların bu tesbihini anlamazsınız" (*el-İsrâ* 17/44; benzer âyetler için bk. *er-Ra'd* 13/13; *el-Hadîd* 57/1; *el-Haşr* 59/1; *es-Saf* 61/1; *el-Cum'a* 62/1; *et-Tegâbün* 64/1). Zâriyât süresinde (51/56) insanın esas görevinin kulluk olduğu belirtilmiştir. Bu âyetten, insanın özü itibarıyla yaratıcısına doğru bir çekiliş, sığınma, irtibat ve onu tanıma arayışı içinde yaratıldığı anlamını çıkarmak mümkündür. İnsanın yaratılmasıyla ilgili âyetler, yaratılmadan önce ona Allah'ı rab olarak tanıma özelliğinin verilmiş olduğu şeklinde yorumlanmaktadır (*el-A'râf* 7/172, 173; ayrıca bk. **BEZM-i ELEST**). İslâmî kaynaklarda, bilhassa tasavvufta bu âyetler insanın dinî meylinin fitrî oluşuna delil olarak kullanılmıştır. Bu yorumda hayat, insanın esas yurdundan ayrılmış olmasının acılarını duyması, onu arama ve ona ulaşma çabası olarak anlaşılmaktadır. Böyle bir istekle yüklü insanın hali tasavvufî yazılarda eşini kaybeden güvercine, yerinden koparıldığı için inleyen neye, sahibinin ıslığına gelen şahine veya kafesteki kuşa benzetilmiştir.

Kur'an-ı Kerim'de, insanın çaresizlik içinde ve zor şartlarda duaya başvurma şeklindeki genel psikolojik mekanizması üzerinde ısrarla durulmuştur. Bazı âyetlerde dinî yöneliş veya duanın belirgin veya zayıf hale geldiği durumlar açıklanırken aynı zamanda bu yönelişin insan tabiatında fitrî ve küllî bir motif olarak

bulduğu da ortaya konmaktadır. Âyetlerin ifadesiyle, insan bir tehlike ve sıkıntıya düşünce bütün samimiyetiyle Allah'a yönelir; yatarken, otururken, ayakta dururken bıkmadan usanmadan dua edip iyilik ve başarı ister (Yûnus 10/12; el-İsrâ 17/11; er-Rûm 30/31; Lokmân 31/32; Fussilet 41/49). Yine yukarıda zikredilenlerle diğer bazı âyetlerde insanın ihtiyaç ve sıkıntılarının giderildiği, kendini emniyet içinde ve başarılı gördüğü durumlarda dua isteğinin zayıfladığı, Allah'tan yüz çevirdiği, kendi güç ve yeterliliğini gözünde büyütüp bencil ve nankör olduğu, zalimce hareket ettiği vurgulanmaktadır (el-İsrâ 17/67; Lokmân 31/32; ez-Zümer 39/8; Fussilet 41/51). Bu olumsuz gelişmeyi önlemek amacıyla ilâhî dinler, insan şuurunda dinî inanç ve duygunun mümkün olduğu kadar canlı, etkili bir halde bulunmasını sağlamanın bazı çarelerini (bazı dua ve ibadetleri) insan için bir görev haline getirmiştir. Başa gelen sıkıntı ve zorluklardan kurtulmak için Allah'a dua edilmesinin istenmesi (el-Mü'min 40/60) yanında ilâhî dinler bilhassa refah ve rahatlık durumlarında insanın Allah'ı hatırlamasını, böylece bu inancın kontrolü altında bencil isteklerine kapılmamasını sağlamayı hedeflemiştir. Dua ve zikir mânâsına gelen salâtın (namaz) müminler için günün belli vakitlerinde yerine getirilecek bir görev olması (en-Nisâ 4/103), insan şuurunda Allah inancının devamlılığını gerçekleştirme gayesini güder. Din psikolojisi araştırmalarına göre insan tabiatının ahlâkî ve kutsal yönelişlerinin ihmal edilmesi onu mânen kör bir varlık haline getirmekte ve bu durum onun yapıcı bir toplum elemanı olmasını engellemektedir. Bugünün şartlarında iç rahatlığı için gerekli ruhî ve bedenî hususları temin edecek dua yerlerine ihtiyaç vardır. Bu sığınakların sessizliğinde insanlar düşüncelerini Allah'a doğru yükselterek adale ve uzuvlarını dinlendirme, zihinlerinin gerginliğini giderme, fikirlerini bilârlaştırma ve medeniyetin ezici bir yük haline getirdiği çetin hayata tahammül kuvvetini kazanma imkânını bulabileceklerdir (Carrel, s. 9).

Dua ve ibadet, yaratılışı gereği insanın Allah'a doğru olan bir yönelişi gibi görünürse de dinî metinlere göre dua ve ibadeti, Allah ile kul arasında Allah'ın rahmet ve şefkatinin kulları tarafından tanınma iradesinin galip geldiği canlı bir ilişki ve haberleşme olarak görmek lâzımdır (Kuşeyrî, s. 380). Bir yoruma göre

duada Allah ile kul arasında bir vasıta yoktur ve bu sebeple dua kulluk makamlarının en önemlisidir (Fahredden er-Râzî, X, 374, 375). Bir âyette, "De ki: Duanız olmasa rabbim size ne diye değer verirsin" (el-Furkân 25/77) denilmek suretiyle insanın ancak Allah'a olan bu yönelişle değer kazandığı belirtilmiştir. Bazı hadislerde de Allah'ı güzel isimleriyle anan kimsenin günahlarının deniz köpükleri kadar çok olsa bile yine affedileceği bildirilmiştir (Buhârî, "Da'âvât", 65; Ebû Dâvûd, "Şalât", 359).

Allah kuluna cevap vermek için onun her ne vesile ile olursa olsun kendisine başvurmasını istemektedir. Bunun vesilesi, varlığın müşâhedesinden doğan bir hayranlık veya nimet içinde olmanın verdiği bir memnurluk duygusu olduğu kadar insanı sıkıştıran ihtiyaç ve korkular veya yapılan kötü bir işten dolayı duyulan pişmanlık da olabilir (el-Bakara 2/152, 186; Hûd 11/90; en-Nûr 24/31; ez-Zümer 39/53). Hatta suçluluk duygusu, insanın Allah önünde kusurunu, zayıflık ve güçsüzlüğünü anlayıp iyi bir kul olmaya imkân verdiği için ayrıca önem kazanmaktadır (Müslim, "Tevbe", 11). Bu durumda günah veya kötülük, insanın tövbe edip meşrû sınırlar içine dönmesini sağlayan bir vicdan azabına yol açmaktadır (Müslim, "Birr", 14). Kulun yapısı gereği kaçınmadığı günahlar, onun derin pişmanlık duygularıyla Allah'a yönelmesini sağlayan birer vesile olarak görülmektedir. Bu sebeple kulun tekrar tekrar işlediği günahların affi için Allah'a yönelmesi, bir hadise göre her defasında afla sonuçlanacaktır (Müslim, "Tevbe", 29).

İslâmî hayat anlayışında insanın Allah'a doğru bir yöneliş halinde O'nun ilgi ve rahmetini çekecek bir başvuru içinde olması önem taşımaktadır. Bir hadiste Allah'ın kendisine tövbe edilmesinden duyduğu sevinç, çölde devesini kaybedip sonra bulan kimsenin sevincine benzetilmiştir (Müslim, "Tevbe", 2). Ancak bu ilâhî rahmet ve ilginin gerçekleşmesinde ilk adımın kul tarafından atılması gerekmektedir. Allah ile kul arasındaki münasebet konusunda Hz. Peygamber'e yöneltilen soruya Kur'an şu cevabı vermiştir: "Ben yakınım; biri benden bir şey istediğinde onun duasına karşılık veririm" (el-Bakara 2/186). Bir hadis-i kudsîde, kulun rabbine gösterdiği ilgi ve sevginin fazlasıyla karşılığını bulacağı anlatılmıştır (Müslim, "Tevbe", 1; Tirmizî, "Da'âvât", 132).

İbadet ve duanın, kulda Allah şuuru daha canlı ve devamlı hale getirmek suretiyle ahlâkî bir hayat için gerekli duyarlık ve özgeciliğe ulaştırması; ayrıca problemleri akılcı bir şekilde çözmek ve hayatı daha mutlu kılmak için gerekli olan zihin duruluğu, moral güç, sağduyu ve ferâsetin gerçekleşmesine imkân vermesi beklenir. Bu durumda dua gerçek bir tevekkül halini alır; yani bir problemi çözenin veya önlemenin gerekli bütün yolları Allah'a dayanmanın sağladığı sükûnet ve güçle araştırılır ve sonucun hayırlı olması Allah'tan beklenir. Genellikle insan, gerekli tedbirleri aldığı halde akıl ve bilme gücünün karmaşık hayat olaylarını anlama ve düzenlemede yeterli olmadığı duygusuna kapıldığında dua eşliğinde beklentiye girer ve işin sonucunu Allah'a bırakır. Ne var ki çok defa insanın aceleci ve kolaycı tabiatı, onu bazı dua klişelerini sadece okumak, tekrar etmek veya yanında bulundurmak, yani duayı bir çeşit sihir tekniği gibi kullanmak suretiyle isteklerinin gerçekleşmesini beklemeye sevk etmektedir.

Kur'an-ı Kerim'de duanın sadece Allah'a yöneltilmesi önemle belirtilmiştir. Allah'tan başkasına, putlara veya kendilerine mutlak nitelikler izâfe edilen başka yaratıklara dua ve ibadet edilmesi Kur'an'da kesinlikle yasaklanmıştır (meselâ bk. eş-Şuarâ 26/213; el-Kasas 28/88). Kur'an'ın tasvirine göre Allah'tan başkasına dua edenler, ağzına su gelsin diye suya doğru ellerini açan, fakat elleri boş kalan kimselere benzerler (er-Ra'd 13/14). Halbuki Allah'ın dışında kendilerine dua edilenler de O'nun kulları ve yaratıklarıdır (el-A'râf 7/194, 195; en-Nahl 16/20). Bu sebeple Allah'tan başkasına dua etmek "açık bir sapıklıktır" (el-Hâc 22/12, 13) ve "kâfirlerin yaptığı dua boşuna yapılmış bir duadır" (el-Mü'min 40/50).

Duanın Tesiri. Allah'ı anmanın ve O'na sığınmanın, Allah rızasına ulaştırıcı olması yanında kul açısından O'na duyulan yakınlık sonucunda uzak veya yakın birçok fayda ve mükâfata vesile olacağına dair hayli belge vardır. Kur'an'a göre, dua edene Allah karşılık verir (el-Mü'min 40/60) ve Allah'ı anan kimseyi Allah da anar (el-Bakara 2/152). Naslarda yer alan dualardaki isteklerin önemli bir kısmının hayat ve şahsiyetin korunması amacına yönelik oluşu, prensip olarak duanın fayda verdiğine inanmayı gerektirir. Bununla beraber Hz. Pey-

gamber'in açıklamasına göre duanın kabulünde birkaç alternatif söz konusudur. Dua edene istediği şey ya bu dünyada hemen verilir veya âhirete saklanır yahut üzerinden istediği iyilik kadar bir kötülük giderilir (*Müsne'd*, III, 18).

Gerek ihtiyaçlar ve hatalar yüzünden Allah'a başvurmak, gerekse nimetleri sebebiyle O'nu hatırlamak ve anmak kişide psikolojik bakımdan bir rahatlık, huzur ve mutluluk doğurduğu gibi (er-Ra'd 13/28; el-A'lâ 87/15; İbn Mâce, "Edeb", 53; Tirmizî, "Da'avât", 7) ahlâkî arınmaya ve yücelmeye de yol açmakta, gelişim safhalarındaki takılma ve sapmaların önlenmesinde ve şahsiyetin tamamlanmasında yapıcı bir fonksiyon icra etmektedir (Gazzâlî, I, 297, 302; Fırat, s. 117; Yaparel, s. 28-33, 145). Bir hadîs-i kudsiye göre dua ve ibadetle meydana gelen yakınlaşma Allah'ın sevgisine, bu sevgi de kulda duyarlı bir vicdan ve sağ duyunun doğmasına yol açar (Buhârî, "Rikâk", 38). Hz. Peygamber, "Allahım! Hatalarımı kar ve dolu suyu ile temizle; beyaz elbiseyi kirden arındırdığın gibi kalbimi günahlardan arındır" meâlindeki hadisiyle (İbn Mâce, "Du'â", 3) duanın, işlenen hata ve günahların insan vicdânındaki izlerini gideren ve ruhî arınmaya vesile olan bu tesirini ifade etmiştir. Bununla beraber dinde, yapılan iyi iş, dua ve ibadetlerin daha ziyade uhrevî neticeleri üzerinde durulmuştur. Aslanan ebedî hayattaki ecir, sevap ve mutluluktur. Fakat bir müslümanın davranışlarında uhrevî sonuçları gözetirken aynı zamanda bunların bu dünyadaki olumlu sonuçlarını da beklemesini tabii saymak gerekir. Aslında Kur'an'da öğretilen bir duaya göre rabbimizden dünya için de âhîret için de iyilik ve güzellik istemek gerekir (el-Bakara 2/201; en-Nahl 16/122).

Dualarının kabul edilmesinde, dua edilirken yaşanan dinî şuur yoğunluğunun önemine işaret edilmiştir. Böyle bir durumda Allah insan şuurunun yegâne konusu olur, başka ilgi ve istekler silinir, duygusal gerginlik insan vicdânını temizler ve Allah'a açık bir hale getirir. Kur'an'da bu durum, kişinin "dini Allah'a has kılması" olarak tanımlanmıştır (meselâ bk. el-Mü'min 40/14, 65). Bir hadiste, insanın mutlaka karşılık alacağına inandığı bir ruh hali içinde dua etmesi gerektiği, gafil bir kalpten gelen duanın kabulüne yakın olmayacağı belirtilmiştir (Tirmizî, "Da'avât", 66). Dualarının kabul edileceği bildirilen kimselerde görülen or-

tak özellik, şuurun dinî bir renkle kaplanmış olmasıdır. Hadislerde bildirildiğine göre bir tehlike veya zulüm karşısında çaresiz kalan kimse, kalbi tamamen hasbî sevgiyle dolu anne baba, başkasının iyiliğini isteyen kişi, toplum için çalışan âdil başkan ve Allah için beden isteklerini frenleyen oruçlu duası geri çevrilmeyecek kimselerdendir (Buhârî, "Cihâd", 180; İbn Mâce, "Du'â", 11; Ebû Dâvûd, "Şalât", 364; Tirmizî, "Da'avât", 129). Ayrıca duanın, bir günahın işlenmesine veya akrabalık ilişkilerinin kesilmesine yönelik olmaması ve kabulünde acele edilmemesi de gerekli şartlar arasında sayılmıştır (Tirmizî, "Da'avât", 9, 12).

Gazzâlî olayların belli sebeplere bağlanmış olduğunu, meselâ kalkanın oktan korunma, suyun bitkilerin büyümesi için birer sebep olması gibi duanın da sıkıntı ve belâyı defetmek ve Allah'ın rahmetini çekmek için bir sebep olduğunu belirtmiştir. Ancak dua sonucunda meydana gelecek bir değişiklik, Gazzâlî'nin izahına göre yine tabii sebep-sonuç ilişkisi içinde ortaya çıkar. Allah, "Savaş için gereken hazırlığı yapın" (en-Nisâ 4/71) derken silâh kuşanmamak ve Allah takdir ettiyse çıkar, etmediyse çıkmaz diyerek tohumu saçtıktan sonra toprağı sulamamak Allah'ın takdirine uymak değildir (*İhya'*, I, 328, 329). Şu halde bir şeyin olmasını sadece istemek, Allah'ın bu sonucu meydana getirmesi için yeter sebep teşkil etmez. Bir hadise göre deveyi bağlamak, sonra Allah'a tevekkül etmek gerekir (Tirmizî, "Kıyâmet", 60). Elin-den gelen her şeyi yapan ve çaresiz kalan kişinin Allah'a olan samimi yönelişi bazan ona mücizevî bir şifa, kurtuluş ve aydınlık sağlar. Nitekim çaresiz kalmış bazı hastalarda duanın şifa verici tesirine şahit olunduğu bilinmektedir (Carrel, s. 12, 13). Bir âyette, başa gelen sıkıntılı durumlarda hem sabır ve direnme göstermek, hem de namaz ve dua ile Allah'tan yardım istemek tavsiye edilmektedir (el-Bakara 2/45, 153). Zira zikir ve dua âyetin belirttiği gibi psikolojik bir rahatlık, güç ve moral verir (er-Ra'd 13/28). Bir hadiste tasvir edildiği üzere Allah'ı ananları melekler kuşatır, üzerlerini rahmet ve sekînet kaplar (İbn Mâce, "Edeb", 53).

Duanın kabul edilmesi konusu âhîretteki sonuçları bakımından bir açıklama güçlüğü doğurmaz. Dua, zikir, tesbih gibi fiillere sevap, günahların affı, çeşitli cennet nimetleri, azaptan kurtulma gibi karşılıklar verilecektir (Tirmizî,

"Da'avât", 60; Gazzâlî, I, 297-302). Ancak duanın dünyadaki tesiri, özellikle de istek dualarının bir sonuç doğuracak sebep olarak görülmesi, konuyu ister istemez kaderle ilgili tartışmaların içine çekmiştir.

Tabiat olaylarının, Allah'ın iradesi veya ezelde belirlediği kadere (sünnet) uygun olarak meydana geldiği konusunda herhangi bir problem yoktur. İnsanın fiillerinin belli bir sebep-sonuç ilişkisi içinde cereyan ettiğinde de şüphe yoktur. Ancak burada dua açısından önemli bazı sorular ortaya çıkmaktadır. a) Allah'ın ilim ve iradesi insan iradesini de bağlayıcı ve tayin edici midir? b) Dua nasıl tesir etmektedir; insanın duası, Allah'ın belirlediği kader veya sünnetin dışında bir sonuç almaya mı yöneliktir, yoksa Allah'tan sebep-sonuç ilişkisini iyi bir netice doğuracak şekilde yönlendirmesi mi istenmektedir, yani dua bir bakıma sonuç elde etmek için normal bir sebep mi sayılmalıdır? İlgili kaynaklarda bu tartışmaya geniş ölçüde yer verildiği görülür.

Fahreddin er-Râzî'nin belirttiğine göre bazı kişiler duanın faydasız olduğunu ileri sürmüşlerdir. Bunların iddiasına göre, dua ile talep edilen durumun vuku bulacağı Allah nezdinde biliniyorsa bunun için dua etmeye gerek yoktur, nasıl olsa vuku bulacaktır. Eğer vuku bulmayacağı Allah tarafından biliniyorsa bunun için dua etmek faydasızdır, çünkü vukuu imkânsızdır. Allah'ın meydana geleceğini ezelde takdir ettiği şeyin vukuunu önlemek, takdir etmediğinin meydana gelmesini sağlamak mümkün değildir; şu halde dua takdiri değiştirmez. Allah nezdinde her şey mâlum olduğuna göre dua ile bir bakıma ihtiyaçlarımızı O'na hatırlatmak kulluğa yakışmaz. Nitekim dinî bakımdan en yüksek makamda olan kişiler (siddîklar) bu makama takdire rızâ ile ulaşmışlardır. Ayrıca dua, nefsin muradını Allah'ın muradına tercih etmek anlamına geldiğinden edebe aykırıdır.

İslâm âlimlerinin ekserisi bu iddialara karşı çıkmışlardır. Onlara göre kadere dayanarak duayı reddetmek yerine duayı da takdirin bir parçası saymak daha mâkuldür. Ezelde duaya bağlı olarak takdir edilmiş şeyler yine dua ile hâsıl olacaktır. Kaderin olaylara göre önceliği varsa Allah'ın da kazâ ve kadere önceliği vardır. Bunun aksini düşünmek, Allah'ı da kazâ ve kadere mahkûm farzetmek sonucuna götürür. Ayrıca duadan mak-

sat, Allah'ın bilmediği bir şeyi O'na hatırlatmak değil kişinin kulluğunu göstermesi, aczini ve ihtiyacını Allah'a arz etmesidir; bundan dolayıdır ki dua büyük bir kulluk makamıdır. Bütün bu aklî deliller yanında pek çok âyet ve hadis de duanın gerekliliği, fayda ve tesirleri açıkça bildirilmiştir (Fahreddin er-Râzî, V, 97-101; Elmalılı, I, 664-667). Gazzâlî, "Allah'ın takdiri değişmeyeceğine göre duanın ne faydası vardır?" sorusuna şöyle cevap vermektedir: Olaylar önceden sebep-sonuç ilişkisiyle birbirine bağlanmıştır. Sebeplerin sonuçları doğurması zaman içinde meydana gelir. İyilik veya kötülüğü takdir eden bunlar için bir sebep de takdir etmiştir. Dua kötülüğün giderilmesi veya iyiliğin sağlanması için bir sebeptir. Duanın bir faydası da kalpte Allah inancının kökleşmesini sağlamasıdır ki bu da ibadetin hedefidir (*İhyâ'ü'l-âdâb*, I, 328, 329).

Tasavvufî eserlerde duanın dünyevî dert ve ihtiyaçların giderilmesinde etkili olduğunu gösteren birçok örnek vardır. Bununla beraber bir sûfî için duanın istek ve ihtiyaçların giderilmesine yaraması önemli değildir. Onun için önemli olan, duanın Allah'a duyulan ihtiyakın dili ve O'nunla doğrudan haberleşmenin bir vasıtası oluşudur. Bazı tasavvuf erbabına göre ilâhî hüküm ve kaderin cezayını karşısında susmak ve hiçbir arzu izhar etmemek en uygun tutumdur (Kuşeyrî, s. 373-380).

Her şeyin Allah'tan sudûr ettiğini ve böylece yukarıdan aşağıya doğru bir determinizmin varlığını kabul eden filozoflara göre dua insanı gökküreleriyle ilişki içine sokmaktan ibarettir. İbn Sînâ'ya göre duanın etkisi, dünyevî eğilimlerle semavî sebeplerin birlikte çalıştığı bir sonuç olarak ortaya çıkar. Dua esnasındaki yalvarış gökküreleri üzerine, tıpkı insanın hayal gücünün kendi vücudu üzerine tesir etmesi gibi büyük kâinatın kanunlarına göre fizikî bakımdan tesir eden ruhî bir etki olarak görülür. Aslında insana dua etmesini telkin eden bu gökküreleridir; bu telkin sebeplerin evrensel ardarda gelişi içinde yer alır (*Eİ²* [Fr.], II, 634).

Dua Konuları. Dua kitaplarında bir kısım âyetlere, büyük bir çoğunluğu da hadislere dayandırılmış, hayli uzun listeler teşkil eden duaların önemli bir kısmı insanın temel istek ve ihtiyaçlarıyla ilgilidir. Beden ve ruh sağlığı, dünya ve âhîret mutluluğu, ferdî ve içtimaî güvenlik dilekleri yanında istenmeyen, gelmesin-

den korkulan durumlardan Allah'a sığınma duaları daha ayrıntılı olarak sıralanmıştır. Bunlarda insanın temel endişe ve korkuları neredeyse tek tek dile getirilmiştir. Hastalık, tabii âfet, fakirlik, saptırıcı zenginlik, nefis ve şeytan, sıkıntı ve üzüntü, zulüm ve düşman, borç, darlık, güçsüzlük, zillet, cehennem ve kabir azabı bu sakınılan kötülük ve fitnelerin başlıcalarını oluşturur. Ayrıca hayatın doğum, ölüm ve yolculuk gibi önemli olayları; ibadet, yeme, içme, yatma, uyuma, alışveriş görme, uyanma, çarşıya çıkma, alışveriş gibi basit faaliyetler de birer dua konusu olmuştur. Genellikle hayatın korunması ve âhîret mutluluğunun sağlanmasıyla ilgili duaların yer aldığı pratik dua kitapları hemen her devirde rağbet görmüştür (aş. bk.).

Fizyolojik ve ferdî faydalarla ilgili duaların yanında dinî naslarda kişiyi hata ve günah işlemeye sevkeden nefsin basit istek ve kaptislerinden, kin ve hasetten, duyarsız bir kalpten, faydasız bilginin veya cahilliğin doğuracağı kötülüklerden korunmayı; kalpleri birleştirecek sevgi, merhamet, gönül ve ahlâk güzelliği kazanma isteğini ifade eden içtimaî, ahlâkî ve ideal hedeflerin de duaların konusunu teşkil ettiği görülür.

Hz. Âişe'ye göre Resûlullah'ın duaları özlü ve kapsamlı olup (Ebû Dâvûd, "Şalât", 358) çoğunlukla içtimaî ve ahlâkî hedeflere yöneliktir. Sosyal bünyede görülecek ayrılık ve anarşi, insanın şerefini düşüren cimrilik, korkaklık, tembellik gibi kötü huylar, fakirlik, zenginlik veya ihtiyarlığın yol açacağı ahlâkî çöküntü onun en çok sakındığı durumlardır (Müslim, "Zikir", 73; Nesâî, "İsti'âze", 5, 6, 12). Hz. Peygamber'in, çok meşhur bir duasında insanın ahlâk ve ruh sağlığının korunmasına ne kadar önem verdiği dik-kati çeker: "Allahım! Ürpermeyen kalpten, doymayan nefisten, fayda vermeyen bilgidene ve kabul olunmayacak duadan sana sığınırım" (Tirmizî, "Da'avât", 69; Nesâî, "İsti'âze", 13).

Hamd, tesbih, tehlîl gibi Allah'ın yüceliğini ifade eden dualar bazan sırf Allah'a yakınlığı, O'nunla irtibatı ve O'nun rızâsını amaçlayan bir sevgi ve saygıyı sunmaktan ibarettir. Bazan da bunlara, uhrevî veya dünyevî isteklerin kabulünü kolaylaştıracak birer mukaddime olarak başvurulmaktadır.

Duanın Âdâbı. İslâmî kaynaklarda diğer ibadetlerde olduğu gibi dua için de şekil ve ahlâkî bazı şartlara riayet edilmesi istenmiştir. Buna göre dua eden

kişinin konumuna uygun bir edep içinde olması gerekir. Nitekim bir nevi dua olan namazda kulun nasıl hareket edeceği tarif edilmiştir. Bu hareketler dış görünüşü bakımından insanın saygı ve sığınma tavrını belli bir disiplin içine almıştır ve özû itibarıyla Allah'ın huzurunda güçsüzlüğünü, noksanını kabulü, hamd, şükür ve yardım isteklerini sunmayı ifade eder. Namazda ve her türlü dua davranışında edebin esasını kulun kibir, gösteriş, kabalık ve gaflet gibi ahlâkî kusurlardan temizlenmesi teşkil eder. Bir âyete göre Allah'ın huzurunda olanlar büyüklemezler, aksine O'nun büyüklüğünü anarak secde ederler. Yine Allah'ı anan kimsenin huşû içinde yalvarma vaziyeti alması, O'nu saygıyla ve sesini yükseltmeden anması gerekir; aksini yapmak ise gaflettir (el-A'râf 7/205, 206). Duanın gönülden ve gizlice yapılmasını isteyen başka bir âyette de bunun aksine bir hareket, Allah'ın hoşlanmadığı bir iş ve haddi aşmak olarak nitelendirilmiştir. Kul dua ederken Allah'a karşı korku ve saygı içinde bulunmalı, aynı zamanda istekli ve ümitli olmalıdır (el-A'râf 7/55, 56). Rivayete göre, yüksek sesle tekbir getirmeye başlayan bazı müslümanlara Hz. Peygamber engel olmuş ve, "Sizler sağır ve uzaktaki birine değil her şeyi duyan ve gören Allah'a dua ediyorsunuz" demiştir (Buhârî, "Da'avât", 50; Tirmizî, "Da'avât", 58). Bu konuyla ilgili bir âyette Allah'ın insanlara yakın olduğu, O'nun dua edenin duasına karşılık verdiği belirtilmiştir (el-Bakara 2/186). Hz. Peygamber ayrıca kişinin duayı duyarlı bir kalple yapmasını, isteğini kesin ve sade bir dille belirtmesini, kabulü için acele etmeyip taleplerine ısrarla devam etmesini, yerine göre isteklerini üç defa tekrarlamasını tavsiye etmiştir (Buhârî, "Da'avât", 20-22; Tirmizî, "Da'avât", 12, 66).

Aliah huzurunda kulun nasıl bir edep içinde dua edeceği veya ettiği duanın hangi şartlarda kabul göreceği konusunda ilgili kitaplarda maddeler halinde bazı esaslara yer verilmiştir. Buralarda duanın konusu, vakti, yeri, başlama ve bitirme şekli, duada vücudun alacağı durum üzerinde uzunca durulmuştur. Gazzâlî, duanın gönülden, gizlice ve alçak sesle yapılması esaslarını da içine alan on maddelik bir "âdâb" listesi vermektedir. Buna göre dua mübârek vakit ve yerlerde, kibleye dönülerek ve Allah'ın adıyla başlanarak, günahlara pişmanlık duyularak yapılmalı, kabulü için

acele edilmemeli, kabul edileceğine inanılarak dua ısrarla sürdürülmelidir (İh-yâ², I, 304-309).

Diz çökerek elleri yukarı kaldırmanın ve içe kapanıp Allah'a övgü ve dualarını yöneltmenin genel ve tabii dua vaziyeti olduğu söylenebilir. Hz. Peygamber'i dua ederken görenler, bazan onun koltuk altları görülecek şekilde ellerini yukarıya kaldırdığını, duadan sonra ellerini yüzüne sürdüğünü (Buhârî, "Da'avât", 23; Tirmizî, "Da'avât", 11); bazan hamd, tekbir, tesbih ifade eden sözleri belli sayıda tekrar ettiğini ve bunu yaparken parmak boğumlarını kullandığını söylemişlerdir (Tirmizî, "Da'avât", 72). Bununla beraber Resûlullah sayılı tesbih işinin çok vakit almasına taraftar olmamış, bunun yerine "yaratıklar sayısınca" veya "Allah'ın arşı ağırlığınca" gibi geniş kapsamlı ifadelerle üç kere tekrar etmenin kâfi geleceğini (Müslim, "Zikir", 79; Ebû Dâvûd, "Şalât", 359; Tirmizî, "Da'avât", 89, 114, 121), ayrıca bir isteği arzetmeden önce Allah'a hamdü senâ etmenin ve peygamberine salâtü selâm getirmenin uygun olacağını söylemiştir (Ebû Dâvûd, "Şalât", 358).

BİBLİYOGRAFYA :

Lisânü'l-¹Arab, "d'av" md.; Tâc'ü'l-²arûs, "d'av" md.; Râgib el-İsfahânî, *el-Müfredât*, "d'av" md.; *et-Ta'rifât*, "salât" md.; Wensinck, *el-Mu'cem*, "d'av" md.; M. F. Abdülbâkî, *el-Mu'cem*, "d'av" md.; *el-Muavatta'*, "Hüsnü'l-huluk", 8; *Müsned*, III, 18; Buhârî, "Tevhîd", 15; "Da'avât", 20-23, 50, 65, "Rikâk", 38, "Cihâd", 180; Müslim, "Tevbe", 1, 2, 11, 29, "Birr", 14, "Zikir", 73, 79; İbn Mâce, "Du'â", 1, 3, 11, "Edeb", 53; Ebû Dâvûd, "Şalât", 358, 359, 364; Tirmizî, "Kıyâmet", 60, "Da'avât", 1, 7, 9, 11, 12, 58, 60, 66, 69, 72, 79, 89, 102, 114, 115, 116, 121, 129, 132; Nesâî, "İsti'âze", 5, 6, 12, 13; Kuşeyrî, *er-Risâle* (Uludağ), s. 373-381; Gazzâlî, *İhyâ'*, I, 293-329; IV, 2-60; Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihü'l-gayb*, V, 97-101; X, 374, 375; Süyûtî, *el-İtkân*(Ebû'l-Fazl), I, 130-131; Taftazânî, *İslâm Akâidi* (trc. Süleyman Uludağ), İstanbul 1980, s. 359-360; İzmirli, *Yeni İlm-i Kelâm*, I, 107-114; II, 204-205; Elmalılı, *Hak Dini*, I, 662-667; A. Carrel, *Dua* (trc. Nahid Tendar), İstanbul 1947; Muhammed İkbâl, *İslâm'da Dinî Tefekkürün Yeniden Teşekkülü* (trc. Sofi Huri), İstanbul 1964, s. 105-111; Ali Arslan Aydın, *İslâm İnançları ve Felsefesi*, Ankara 1964, s. 198-204; L. Gardet, *Dieu et la destinée de l'homme*, Paris 1967, s. 136-139; a.mlf., "Du'â", *EI²* (Fr.), II, 632-634; Osman Pazarlı, *Din Psikolojisi*, İstanbul 1972, s. 193-199; T. Izutsu, *Kur'an'da Allah ve İnsan* (trc. Süleyman Ateş), Ankara 1975, s. 182-186; Süleyman Ateş, *Cüneyd-i Bağdâdî Hayatı ve Mektupları*, İstanbul 1980, s. 131-144; Erdoğan Fırat, *Şahsiyet Gelişiminde Tevbenin Fonksiyonu* (doçentlik tezi, 1982), AÜ İlahiyat Fakültesi; Osman Cilâci, *Psiko-Sosyal Açısından İlahî Dinlerde Dualar*, Konya 1982; Ali Şerîatî, *Dua* (trc. Kerim Güney), İstanbul 1983, s. 15-50;

Recep Yaparel, *Yirmi-Kırk Yaşlar Arası Kişilerde Dinî Hayat ile Psiko-Sosyal Uyum Arasındaki İlişki Üzerine Bir Araştırma* (doktora tezi, 1987), AÜ İlahiyat Fakültesi; Mehmet Aydın, *Din Felsefesi*, İzmir 1987, s. 126-130, 246-257; Mâcîd Fahrî, *İslâm Felsefesi Tarihi* (trc. Kasım Turhan), İstanbul 1987, s. 105-126; M. Cemâl Sofuoğlu, *Açıklamalı Dua Kitabı*, Ankara 1992; Kasım Kufralı, "Du'a", *İA*, III, 652-654; *el-Kâmûsü'l-İslâmî*, II, 372.



SELÂHATTİN PARLADIR

Tasavvufta Dua Anlayışı. Tasavvufta duanın hâricî âdâb ve erkânı genellikle sünnette belirlendiği şekliyle icra edilmekle birlikte özellikle muhteva açısından farklı bir nitelik kazanmıştır. Mutasavvıflar bir yandan teorik olarak duanın mahiyetini araştırırken öte yandan nasıl dua edileceği, duanın kabul edilmesinin şartları ve dua ederken gözetilmesi gereken âdâb gibi pratik hususlar üzerinde de durmuşlardır. Süfîlerin yaptığı duaların önemli bir kısmı Allah'a hamdü senâ, O'nun ululuğunu, yüceliğini, sonsuz gücünü, ilmini, lutfunu ve rahmetini dile getirme şeklindedir. Diğer bir kısmının duası hallerini Allah'a arz etme, zaaf ve acizlerini ifade etme tarzındadır.

Tasavvufta dua genellikle sözle (lisân-ı kâl), bazan da susularak (lisân-ı hâl) yapılır. Sözle yapılan duanın gönülden ve samimi olması şarttır. Dualarda Allah ulaşılmak istenen bir sevgili olarak görüldüğünden perdelerden ve hicrandan yakınılır, vuslat ve müşâhede talep edilir. Tasavvuf edebiyatında "habîb, mahbûb, mâşuk, yâr, can, cânâ, cânan" denilince daima Allah anlaşılır. İlahî aşk ağırlık kazanınca dualar da böyle bir muhtevaya ulaşmıştır. Süfîler Allah ile kulları arasında bazı zulmetten, bir kısmı nurdan birtakım perdelerin bulunduğuna, bu perdelerin O'nun bütün güzellikleriyle temaşa edilmesine engel olduğuna inanır ve dualarında bu perdelerin kalkmasını isterler. Serî es-Sakatî, "Allahım! Bana nasıl azap edersen et, yeter ki perdelenmiş olma zilletine duçar etme" (Serrâc, s. 332) şeklinde dua ederdi. Allah'tan af, mağfiret, cehennemden kurtulma, cennete girmeyi istemek süfîlerin dualarında yer alırsa da onlar daha çok ilâhî rızâya ermek, Allah'ın sevgisini kazanmak ve O'nu temaşa etme mutluluğuna ermek için dua eder, bazan bu hususu kuvvetle vurgulamak için ilâhî azaba bile katlanmaya hazır olduklarını ifade ederler. Râbia el-Adeviyye'nin, "Allahım! Dünya nimet-

lerini düşmanlarına, âhîret nimetlerini dostlarına ver, buna sen kâdirsin"; Bâyezîd-i Bistâmî'nin, "Allahım! Senden sadece seni istiyorum" şeklinde yakarması bu tür dualara örnektir (Attâr, s. 124, 220, 237). Süfîlerin dualarında naz ve diğerkâmlık gibi unsurlar da önemli bir yer tutar. Râbia el-Adeviyye'nin, "Allahım! Bana azap edersen O'nu sevdim, bana bunu yaptı derim. Yâ rab! Ya namaz kılmak kalp huzuru ver veya kalp huzuru olmadan kıldığım namazları kabul et" (Attâr, s. 125) demesi bu tür bir duadır. Bâyezîd-i Bistâmî'nin, "Yâ rab! Bedenimi cehennemde at ve onu o kadar büyüt ki cehennemde başkasına yer kalmasın" demesi de diğerkâmlık ve şefkat ifade eden dualara örnektir.

Dille yapılan dualara önem vermeyen süfîler, belli bir makamda ve belli durumlarda hal diliyle dileklerini ilâhî dergâha arz ederek susmayı tercih eder, teslimiyet ve rızâ halinde bulunmayı uygun görürler. Onlara göre kulun mevlâsının huzurunda boynu bükük bir halde ihtiyaçlarını arz etmesi duanın kabul edilme ihtimalini artırır (Kuşeyrî, s. 631). Duanın mı yoksa rızâ ve teslimiyet halinin mi daha faziletli olduğu sorusuna cevap arayan mutasavvıflardan bazıları dua halini, bazıları da rızâ ve teslimiyet halini daha üstün görmüşler, bir kısım mutasavvıflar ise, "Kul dil ile dua, kalp ile rızâ halinde bulunmalı" diyerek ikisini bağdaştırmışlardır. Duruma ve şartlara bakarak dua veya rızâ hallerinden birini tercih etmenin uygun olacağını düşünenler de vardır. Buna göre müslümanların menfaati için dua edilmeli, şahsî menfaat konusunda ise rızâ halinde bulunmalıdır. Nemrud'un ateşine atılacağı an Hz. İbrâhim'in, "Halimi bilmesi kâfidir" deyip Allah'tan dilekte bulunmaması (Kuşeyrî, s. 240), bir deniz yolculuğu esnasında fırtına çıkınca kendisinden dua isteyenlere İbrâhim b. Edhem'in, "Şimdi dua zamanı değil teslimiyet gösterme vaktidir" (Serrâc, s. 332; Kelâbâzî, s. 109) demesi bu anlayışın ifadesidir. Dua, duayı yapanlara göre de farklı şekillerde olabilir. Buna göre halkın duası söz, zâhidlerinki davranış, âriflerinki hal iledir (Kuşeyrî, s. 528). Teslimiyet ve rızâ halinde olanlar istekte bulunmak için değil dillerini ve ellerini dua ile süslemek ve dua edilmesini isteyen Allah'ın emirlerine uymak için dua ve niyazda bulunurlar (Serrâc, s. 333).

Süfîlerin yaptığı duaların muhtevası zamanla değişmiş, meşrep farklılığı du-